

[I]gazság és [koz]metika

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ DELFINÁRIUMÁRÓL

Van abban valami bámulatra méltó naivitás és ijesztő cinizmus, ahogyan „a múltat végképp eltörölni” jelszóval évtizedeken keresztül módszeresen átkozmetikázták a történelmet. Micsoda erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy – sokan talán önmagukkal is – elfeledtessék: csak a jelen múlik el, a múlt sohasem! Így utólag már nemcsak félelmetes, de szármalasan nevenséges is a makacsul kilógó lólábbal folytatott meddő küzdelem. Micsoda energiákat fektettek mindebbe, s milyen reménytelenül! Épületeket, emlékműveket, szobrokat és feszületeket könnyedén el lehetett tüntetni, mintha sohasem léteztek volna. Ám a *dokumentált* múlt „kiigazítására” irányuló igyekezet mennyire hiábavaló fáradság volt! S nemcsak hosszútávon, de a mindenkori jelenben is. Hiszen publikálni lehetett olló segítségével sajtó alá rendezett „fordulat előtti” műveket, de sem a könyvtárak, sem az antikváriumok, sem a családok polcairól nem lehetett maradéktalanul el-

tüntetni ezek régebbi, csonkítatlan kiadásait. Mennyi ellentmondással, mennyi zavaró „újdonsággal” szembesült, akinek minderre rányílt a szeme. S ha egyszer rádőbbsent, már nem tudta nem észrevenni, hogy a múlt keretből kivágott képei nem eredendő absztraktságuk miatt torzak, hanem azért, mert retusálták őket.

Ismét bebizonyosodott, hogy a történelem olyan, mint a puzzle: nem érdemes ollóval besegíteni!

Különösen, amióta a könyvnyomtatás, a sajtó, valamint a kép- és hangrögzítés létezik. Gutenberg óta, de még inkább az elmúlt másfélszáz évben nyilvánvalóvá vált, hogy minden „puzzle-darab” ismeretlen számú – tehát gyakorlatilag elpusztíthatatlan – másolatban létezik. Így aztán hiábavaló minden kozmetika, csupán idő kérdése, hogy mikor kerül végre hamisítatlan részlet a megnyirbált helyére.

Örök igazság – és persze közhely –, hogy a szó, a kép és a hang a legveszélyesebb „fegyver”!

Most nem az előzetes cenzúráról van szó. Nem az előhívás előtt megsemmisített negatívokról, nem a kéziratokból kihúzott sorokról, bekezdésekről és nem a világháborúk utáni napilapok leprafoltos oldalairól. A nyomdafestéket sosem látott, kefelevonatként bezúzatott szövegek nyomtalanul eltűnhetnek, azonban, ami egyszer már megjelent hírlapban, folyóiratban és/vagy kötetben, azt többé nem lehet meg nem történné tenni. Persze a végtelenségig módosítható – ez csu-

Felsőmagyarország Kiadó
Miskolc, 1998
232 oldal, 800 Ft

pán szándék és technika kérdése –, de úgy, hogy a csalás sose derülhessen ki, lehetetlen. Az eredeti példányok mindegyikét képtelenség megsemmisíteni! Valahol mindig marad legalább egy, amelyik előbb-utóbb napvilágra kerül és feltárja az eltitkolt részleteket.

A Nyílt Társadalom Archívum Centrális Galériájában tavasszal felállított vándorkiállítás, mely az angol David King fényképgyűjteményét mutatta be, szemléletes példája mindennek. A Szovjetunió fennállása idején megghamisított fotók nemcsak a kényelmetlenné váló múlt kozmetikázásának indítékairól és fortélyairól árulkodnak. A bemutatott anyag egésze a korszak könyörtelen látélete. Valóságos röntgenkép, mely brutális erővel tárja fel egy embertelen szervezet múlt-átalakító cinizmusát. Vajon miben hittek, akik parancsot adtak a fényképek és a filmek „megdolgozására”? Komolyan gondolták, hogy a múltat a jelenhez igazíthatják, és ez a sterilizáció végül is nem számolja fel önmagát?!

Nincs alternatív múlt! Ami megtörtént, az megtörtént, csak éppen nem ismerjük eléggé a részleteket. Ezek elhallgatása, átmontírozása, kivágása és betoldása sohasem lehet tökéletes. Csak idő kérdése a „lebukás”, mely aztán elemi erővel lepeli le az ily módon csalni merészeltők múltat deformáló, vagyis hagyomány- és kultúraellenes, tehát embertelen tevékenységét.

Az a tavaszi fénykéпкиállítás borzongásra és mosolygásra egyaránt készítetett, mert a cinizmus és a naivitás ijesztő és nevetséges. Szőrényi László tavaly megjelent *Delfinárium*a hasonló érzelmeket váltott ki belőlem.

Ez a könyv leleplezett „filológiai groteszkek”, valamint kulturális és politikai képtelenségek gyűjteménye. Elgondolkodtató és szórakoztató olvasmány egyszerre. A különböző lapokban folyamatosan

publikált fejezeteiből hosszú évek óta csemegézhetek az írott sajtó és a könyvkiadás szándékos torzításai és durva hibái miatt bosszankodók. A rendszerváltás előtt inkább egyfajta kaján elégedettség, azóta pedig a döbbenet felháborodás kísérte az egyes közléseket. A belőlük összeállított kötetben a részletek természetesen összeadódnak, felerősítve Szőrényi László leleplezéseinek legfőbb értékét: a tanulságot.

A *Delfinárium* ugyanis mindenekelőtt tanulságos olvasmány. Első fejezete, *A bevezetés a delfinológiába*, negyven esztendő kiadói gyakorlatának szellemesen és elegáns, szabatos stílussal megírt áttekintése. Nem kizárólag a szakemberek érdeklődésére számító száraz hibajegyzék, nem csupán megannyi filológiai bravúr, melyek az irodalomtörténet-írás számára jelentenek figyelemre méltó újabb tételeket.

A *Delfinárium* – a szó legjobb értelmében – tipikusan közönségolvasmány. Szerzője, miközben szórakoztatóan csöveg, nem pusztán a szövegsonkításokra kívánja felhívni a figyelmet, sokkal inkább a mögöttes szándékokról beszél. Nem arról, amiről a szakemberek mindvégig tudtak, hanem arról, amiről a laikusoknak sem érdemes elfeledkezniük. Mindenekelőtt számukra íródtak a kötetet alkotó egyes közlemények. A humor és a cinkos kikacsintás, ugyanakkor a pontos mondatok és a világos megfogalmazás sajátos módon felerősítik a Szőrényi László által csokorba szedett döbbenetes tényeket. Ideillő képzavarral élve: mintha megbízható tőkével ellensúlyozott habkönyvű csónakból venné számba a mélyből felbukkanó delfineket...

Miért éppen „delfineket”, és honnan a kötet cím, a „*Delfinárium*”, ahol az előbbi játékos tengeri emlősöket ügyes szakemberek mutatják be az érdeklődő közönségnek?

Voltaképpen egy szellemes szójátékról van szó. Szörényi László a cenzúra egy sajátos formájára utal vele, mely „a francia jezsuiták és Fénelon által kidolgozott szövegkiadási modort” követi, „amikor is »ad usum Delphini«, azaz a trónörökös (franciás latinossággal Delphinus – azaz Dauphin) használatára a klasszikusokból kihagyták azokat a fejezeteket, amelyeket az újkori ízlés szeméremértőnek ítélt. Néha odáig mentek a túlbuzgóságban, hogy a kihagyott részeket saját átírásukkal helyettesítették. Ekkor mondjuk, a kurvából barát, a bordélyházból iskola lett – és így tovább”. A *Delfinárium* erre a „lektori” felülvizsgálatra hoz bámulatos mennyiségű példát a második világháború utáni magyar kiadói gyakorlatból. A példák nagy száma egyszerre kétféleképpen nyűgöz le: elborzaszt és ugyanakkor elismerésre késztet. Az előbbit az „alapos” és „szorgos” kiadói ügyködés váltotta ki belőlem, az utóbbit pedig az az alapos és szorgos szerzői tevékenység, amely minderre felhívta a figyelmet.

Voltaképpen arra, hogy a múltat mindenkinék joga van ismerni, elhallgatására, átírására, megcsonkítására viszont senki sem érezheti feljogosítva magát.

Az említett előzményre támaszkodva Szörényi László 1982 őszén alkotta meg – nemcsak a filológia *rendszer*tana számára – a kiadói szövegcsontkítás és -átírás gyakorlatára a „delfinizálás” fogalmát. Bevezetésében és elterjesztésében meghatározó szerep jutott a szegedi József Attila Tudományegyetem bölcsészkar lapjának, a *Gondolat-jel*nek, melynek 1984-ben megjelent 2., 3., 5., és 6. számában a szerző végre közölni tudta első „delfin”-megfigyeléseit. Mára a fogalom általánosan elterjedté vált, és nemcsak a kiadói-lektori-irodalomtörténeti szlengben. Mint a *Delfinárium*ban olvasható, Márton László egyik regényében, Ferdinandy György

pedig egy cikkében használta, számítva közérthetőségére.

Szörényi László könyvéből kiderül, hogy a kiadók szerkesztői – sokszor még a kritikai kiadásokéi is! – „mindig teljesen önkényesen jártak el”, amikor a sajtó alá rendezéskor megcsonkították a problémásnak gondolt szövegeket. Tehették mindezt azért, mert „a klasszikusok szövegkiadását rendező, az Akadémia által jóváhagyott szabályzat nem intézkedett egyértelműen arról, hogy mit kell tenni a politikai, illetve ideológiai szempontból nem kívánatos szövegrészekkel, illetve művekkel. Klaniczay Tibor tett ugyan egy javaslatot, mely szerint 1919-ig – tehát a történelmi Magyarország szétdarabolásáig – minden szöveget csonkítatlanul ki kell adni, kétséges esetben legfeljebb alaposan megjegyezve. Trianon után azonban a klasszikusok azon szövegeit is meg kell szűrni – e javallat szerint –, amelyek zavarhatnák viszonyunkat a szomszéd népekkel. [...] Ami magát az alapelvet illeti, az azon az egyoldalú feltételezésen alapult, hogy a mi nacionalizmus-ellenességünk viszonzásra talál a szomszédoknál. Az illető szomszédok egy pillanattal sem vették ezt komolyan”...

A jövőbe nem látó, a baráti népek érzékenységét megsértő, érthetetlenül őszinte vagy szókimondó szerzőink szövegeinek kellő helyen történő megcsonkításában alapos munkát végeztek a kiadók illetékei. A tevékenységüket szemléltető példák sokasága igazolja Szörényi László megállapítását, miszerint „amióta a kultúrpolitika egész népünket neveli, s nem középiskolás fokon, a delfinképzés lehetőségei is hallatlanul kiterjedtek”. Az ezekért felelősek körültekintő olvasók voltak; figyelmük elől senki sem menekülhetett. Bessenyei, Jósika, Táncsics, Vörösmarty jó néhány műve éppen úgy veszélyesen túlírtnak és helytelen gondolatokat sugallóknak minősítettek, mint Petőfi, Mikszáth, és Bene-

dek Elek nem egy írása. Ki a szlovákokra, ki az oroszokra tett olyan megjegyzéseket, amelyek – legalábbis a kiadók szövegértelmezői szerint – akár még sértőnek is tűnhetnek, ki balga módon „oláh betörés”-t és „oláh megszállás”-t emlegetett, ki pedig Clemenceau alakját idézte fel, persze félreérthetően. Gárdonyi, Herczeg Ferenc és Krúdy szövegeivel meglehetősen sokat bajlódtak a delfinizálók. *Az egri csillagok* írója túl sokszor emlegette Istent meg Jézust, és általában nagyon is klerikálisnak mutatkozik műveiben, Herczeg Ferenc pedig revizionista ízű kijelentésekre ragadtatta magát, Tisza Istvánra pedig tisztelettel emlékezett. Krúdy különösen problémás írónak tűnhetett, mert hol antiszemita, hol meg obscénnak találták a megjegyzéseit, sőt, még arra is vete-medett, hogy olyan, nem szalonképes kortársakról is elismerően nyilatkozzon, mint Bartha Miklós, Rákosi Jenő és Bánffy Dezső. Ráadásul Krúdy Trianonról, a bolsevikokról, Moszkváról és Kun Béláról gyakorta nem a szeretett hangján szólt. Mindez Móriczról, Móra Ferencről, Juhász Gyuláról, Babitsról, Kosztolányiról, Karinthyról és József Attiláról ugyancsak elmondható. Képzhetők, hogy az illetékesektől kicsoda figyelmet követelt, hogy a tankönyvekben e legrangosabbnak mondott szerzők műveinek újabb kiadásai ne zavarhassák össze a mohón olvasó diákságot...

Szörényi László aprólékos pontossággal, kifogástalan bibliográfiai adatokkal szemlélteti a delfinizálók könyörtelen irtómunkáját. Mindezt szellemes megjegyzésekkel kísérve, és ha szükséges, magyarázatokkal ellátva. Olykor gúnyos is, de többnyire csupán akkor, ha valaki, a csonkításon túl, az eredeti szöveg átírására vetemedett. Összességében kettős cél vezette – a nyolcvanas évek második felében! – a delfin-lista összeállításakor: egyrészt felhívni az olvasók figyelmét arra,

hogy olvasmányaik újabb kiadásait gyanakvással vegyék kezükbe, másrészt a felháborodásának kívánt hangot adni. Nem egyeseket akart pellengérré állítani és nevetségessé tenni, hanem egy etikai és szakmai nézőpontból nézve egyaránt túrhetetlennek érzett gyakorlatot. Nyomatékkal hangsúlyozza, hogy „eszem ágában sem volt egyéneket vádolni. Sem textológusokat, sem kiadói szerkesztőket. Pamfletemben a bolsevik kultúrpolitika egyik arcát igyekeztem megrajzolni. Ennek alapelveit magasabb szinten döntötték el, mint a Tudományos Akadémia, vagy a Kiadói Főigazgatóság. Nagyon sokan nyilván abból a meggondolásból vetették magukat alá a cenzúra döntéseinek, hogy mentsek, ami menthető”.

Mindez a *Bevezetés a delfinológiába* című fejezetben olvasható. A másik kettő, a *(N)agytakarítás* és a *Glosszárium* Szörényi László 1973 és 1996 között írt filológizáló esszéinek, művelődéstörténeti tanulmányainak és hozzászólásainak gyűjteménye. Ma is tanulságos olvasmányok. Az 1989-90 táján írtak számomra különös szellemi csemegét jelentenek, mert a cenzúra képtelen természetrajzának bemutatása mellett a szerzőnek még azt történelmi pillanatot is sikerül hitelesen felidézni, amelyben még nem pletyka, amit mond, amikor még bátorság és jó ízlés egyaránt kellett az efféle megszólaláshoz. Ezek a kulturális és politikai groteszkek hatásosan érzékeltetik, hogy a múltat nem végképp eltörölni kell – hiszen nem is lehet! –, hanem tanulni belőle. Feltéve, ha képesek vagyunk erre. S most különösen nagy szükségünk lenne rá. Szörényi László korábbi köteteinek, mindenekelőtt a *„Multaddal valamit kezdeni”* (Bp., 1989.) című tanulmánykötetnek is ez az egyik alapvető üzenete, a szatirikus-ironikus *Delfinárium* pedig különösen ez sugallja nekem.

Olvasás közben folyton a mára méltatlanul elfelejtett Ráth-Végh István könyvei jutottak eszembe. Témáit, szemléletmódját, módszerét, stílusát és alaposágát tekintve, a *Delfinárium* mintha ezek folytatása lenne. Szörényi László mintha arra vállalkozott volna, amit az előd már nem írhatott meg. A *Delfinárium*nak *Az emberi butaság*, a *Hatalom és pénz*, a *Fekete*

krónika és *A könyv komédiája* mellett a helye.

Ezek [hiány]pót[ló] kötete, a *közel-múlt* képtelenségeinek tanulságos gyűjteménye.

Sánta Gábor

